

مقاله پژوهشی: طراحی الگوی اشتغال پایدار کشاورزی منطبق با سیاست‌های کلی اشتغال ابلاغ‌شده از سوی رهبر معظم انقلاب

مرضیه شرفی^۱، بابک ضیاء^۲، روح‌الله سمیعی^۳، محمودرضا مستقیمی^۴

تاریخ دریافت: ۹۶/۱۰/۵

تاریخ پذیرش: ۹۷/۵/۴

چکیده

افزایش جمعیت کشور در طی چند دهه گذشته و افزایش عرضه نیروی کار در مقابل تقاضا برای آن باعث شده است تا موضوع بیکاری و اشتغال به مهم‌ترین موضوع مورد بحث در برنامه‌های توسعه کشور تبدیل گردد. بخش قابل توجهی از شاغلین هر کشوری، به‌خصوص در کشورهای در حال توسعه، در حوزه‌های روستایی به کار مشغول هستند. پژوهش حاضر با هدف طراحی الگوی اشتغال پایدار منطبق با سیاست‌های کلی اشتغال ابلاغ‌شده از سوی رهبر معظم انقلاب در بخش کشاورزی به انجام رسیده است. پژوهش از نوع آمیخته اکتشافی بوده و داده‌های کیفی به کمک مصاحبه از خبرگان و داده‌های کمی به کمک پرسش‌نامه از کارشناسان در این حوزه جمع‌آوری و به کمک نرم‌افزارهای اطلس. تی^۵، در بخش کیفی و اس.پی.اس.اس^۶ و اموس^۷ در بخش کمی، تجزیه و تحلیل شدند. یافته‌ها منجر به شناسایی عوامل اثرگذار و عوامل زمینه‌ای و واسطه‌ای و در نهایت طراحی الگوی اشتغال پایدار در بخش کشاورزی شدند.

کلیدواژه‌ها: اشتغال، اشتغال پایدار، کارآفرینی پایدار، کشاورزی.

۱. گروه کارآفرینی، واحد علی‌آباد کتول، دانشگاه آزاد اسلامی، علی‌آباد کتول، ایران

۲. استادیار دانشکده کارآفرینی، دانشگاه تهران (نویسنده مسئول)؛ bziyae@ut.ac.ir

۳. گروه مدیریت، واحد علی‌آباد کتول، دانشگاه آزاد اسلامی، علی‌آباد کتول، ایران

۴. گروه مدیریت، واحد علی‌آباد کتول، دانشگاه آزاد اسلامی، علی‌آباد کتول، ایران

۵. Atlas.Ti

۶. Spss

۷. Amos

امروزه برخورداری از شغل مناسب جزء یکی از اصلی‌ترین اجزای تشکیل‌دهنده حقوق مردم و یا به عبارتی حقوقی شهروندی به شمار می‌رود، به طوری که ریشه‌کن کردن بیکاری، یا همان اشتغال کامل، از جمله وظایف بنیادین و دغدغه اصلی دولت‌هاست. از طرفی میزان موفقیت هر جامعه و روند توسعه تا حدود زیادی با وضعیت اشتغال در آن جامعه ارتباط دارد. اشتغال عاملی است که باعث می‌شود از تمامی نیرو و توانمندی‌های فکری و فیزیکی انسان استفاده شود و این روند به دنبال خود آرامش و تمکین جامعه را به دلیل از بین رفتن بیکاری، مسکوت ماندن امر مهاجرت، استفاده و پرورش استعدادهای درخشان و بالا رفتن درآمد ناخالص ملی در پی داشته باشد (فرجی سبکبار و همکاران، ۱۳۹۴: ۲). اشتغال تنها یک وسیله برای امرار معاش و ارضای نیازهای آدمی نیست، بلکه وسیله‌ای است تا آدمی بتواند شأن و کرامت خود را به دست آورد و در برابر خانواده و جامعه خود، احساس مفید بودن نماید. بنا بر تأکید سازمان بین‌المللی کار؛ با وجود تغییرات زیاد در مسیر، شکل و ماهیت تولید، اهمیت «کار» در زندگی افراد تغییر ننموده و همچنان نگرانی در مورد تصدی یک شغل و پرورش مهارت‌های مورد نیاز آن، میلیون‌ها نفر را که از لحاظ اجتماعی و فرهنگی با هم تفاوت دارند، به خود مشغول کرده است (مبینی دهمکردی و همکاران، ۱۳۹۵: ۸)؛ این در حالی است که افزایش جمعیت کشور در طی چند دهه گذشته و افزایش عرضه نیروی کار در مقابل تقاضا برای آن از یک طرف و همچنین ناتوانی نظام اقتصادی برای ایجاد ظرفیت مناسب برای ایجاد فرصت‌های شغلی از طرف دیگر، باعث شده است تا موضوع بیکاری و اشتغال به مهم‌ترین موضوع مورد بحث در برنامه‌های توسعه کشور تبدیل گردد. بخش قابل توجهی از شاغلین هر کشوری، به خصوص در کشورهای در حال توسعه، در حوزه‌های روستایی به کار مشغول هستند. تولیدات کشاورزی همچون محصولات زراعی، باغی و دامی علاوه بر تأمین غذای مردم به عنوان مواد خام و اولیه؛ چرخ صنایع را به گردش درمی‌آورد و یا به عنوان کالاهای مصرفی در شهرها، توسط مشاغل خدماتی به فروش می‌رسد. تولیدات کشاورزی نقش مهمی در خودکفایی اقتصادی، استقلال سیاسی، امنیت غذایی و کسب ارز دارد. به مدت هزاران سال تولیدات کشاورزی منشأ ثروت و

قدرت ملل و دولت‌ها بوده است. امروزه نیز کمتر کشوری بدون توجه به اقتصاد کشاورزی قادر به تأمین نیازهای حیاتی شهروندان خود است (فرجی سبکبار و همکاران، ۱۳۹۴: ۲). مسئله اشتغال و بیکاری جوانان به‌ویژه جوانان روستایی و مسئله مهاجرت آنان به مراکز شهری از مشکلاتی است که پیامدهای منفی اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی زیادی را ایجاد می‌نماید. ادامه وضعیت موجود باعث خالی شدن روستاها و کاهش تولیدات کشاورزی خواهد شد (پناهی و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۰۸). یکی از اساسی‌ترین مشکلات بخش کشاورزی ایران در حال حاضر پایین بودن میانگین درآمد روستائیان است که علت اصلی آن به عدم قابلیت اشتغال‌زایی در این بخش برمی‌گردد؛ بنابراین در حال حاضر کارآفرینی نه به‌عنوان تنها راه حل، ولی شاید به‌عنوان یکی از منحصربه‌فردترین راه حل‌های ممکن، برای حل مشکلات روستاها و بخش کشاورزی می‌باشد و چنانچه کارآفرینی در بخش کشاورزی مورد توجه و حمایت قرار نگیرد، نه تنها این مشکلات حل نخواهد شد، بلکه با گذشت زمان بیشتر هم می‌شود (احسانی‌فر و همکاران، ۱۳۹۵: ۳).

از نقطه نظر نوآوری، لازم به ذکر است که اگرچه در خصوص مسئله اشتغال، تحقیقات بسیاری صورت گرفته؛ اما مسئله پایداری و اشتغال پایدار کمتر مورد توجه قرار گرفته و پژوهش‌های انجام گرفته در این زمینه به دلیل ارائه نکردن یک الگوی نهایی به‌منظور تسهیل بهره‌برداری از نتایج، موجب شده که از نتایج تحقیقات مذکور به‌خوبی بهره‌برداری نشده باشد. این پژوهش به دنبال ارائه یک الگو جهت اشتغال پایدار در بخش کشاورزی می‌باشد. منظور از پایداری در این پژوهش اشتغالی است که توسعه اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی، هر سه را به‌صورت هم‌زمان به همراه داشته باشد که همان‌طور که ذکر شد از این دیدگاه به مسئله اشتغال کمتر پرداخته شده است. سیاست‌های کلی اشتغال که از سوی مقام معظم رهبری ابلاغ شده نیز، ضرورت توجه به محیط زیست، اجتماع و اقتصاد را در اشتغال مطرح نموده است. در ادامه بندهایی از سیاست‌های کلی اشتغال و محیط زیست ابلاغ‌شده از سوی رهبر انقلاب مرتبط با تحقیق حاضر ارائه گردیده است:

- ترویج و تقویت فرهنگ کار، تولید، کارآفرینی و استفاده از تولیدات داخلی به‌عنوان ارزش اسلامی و ملی با بهره‌گیری از نظام آموزشی و تبلیغی کشور؛

- ایجاد فرصت‌های شغلی پایدار با تأکید بر استفاده از توسعه فناوری و اقتصاد دانش‌بنیان و آینده‌نگری نسبت به تحولات آن‌ها در سطح ملی و جهانی؛
- هماهنگ‌سازی و پایداری سیاست‌های پولی، مالی، ارزی و تجاری و تنظیم بازارهای اقتصادی در جهت کاهش نرخ بیکاری توأم با ارتقای بهره‌وری عوامل تولید و افزایش تولید؛

- توجه بیشتر در پرداخت یارانه‌ها به حمایت از سرمایه‌گذاری، تولید و اشتغال مولد در بخش‌های خصوصی و تعاونی؛

- برقراری حمایت‌های مؤثر از بیکاران برای افزایش توانمندی‌های آنان در جهت دسترسی آن‌ها به اشتغال پایدار؛

- توجه ویژه به کاهش نرخ بیکاری استان‌های بالاتر از متوسط کشور؛

- مدیریت جامع، هماهنگ و نظام‌مند منابع حیاتی (از قبیل هوا، آب، خاک و تنوع زیستی) مبتنی بر توان و پایداری زیست‌بوم به‌ویژه با افزایش ظرفیت‌ها و توانمندی‌های حقوقی و ساختاری مناسب همراه با رویکرد مشارکت مردمی؛

- تهیه اطلس زیست‌بوم کشور و حفاظت، احیا، بهسازی و توسعه منابع طبیعی تجدیدپذیر (مانند دریا، دریاچه، رودخانه، مخزن سدها، تالاب، آبخوان زیرزمینی، جنگل، خاک، مرتع و تنوع زیستی به‌ویژه حیات وحش) و اعمال محدودیت قانونمند در بهره‌برداری از این منابع متناسب با توان اکولوژیک (ظرفیت قابل تحمل و توان بازسازی) آن‌ها بر اساس معیارها و شاخص‌های پایداری، مدیریت اکوسیستم‌های حساس و ارزشمند (از قبیل پارک‌های ملی و آثار طبیعی ملی) و حفاظت از منابع ژنتیک و ارتقای آن‌ها تا سطح استانداردهای بین‌المللی.

با توجه به مطالعات صورت‌گرفته به نظر می‌رسد اشتغال پایدار مهم‌ترین مؤلفه‌ای است که می‌تواند تحول اساسی در وضعیت اشتغال کشور، مطابق با سیاست‌های کلی اشتغال را ایجاد کند؛ چرا که رویکرد سیاست‌های کلی اشتغال ایجاد فرصت‌های شغلی پایدار، حمایت از تولید و اشتغال مولد، مدیریت منابع، پایداری زیست‌بوم، مشارکت مردمی، آمایش سرزمینی، توسعه استفاده از منابع تجدیدپذیر و کاهش مصرف منابع

تجدیدناپذیر و مدیریت اکوسیستم است و این همان مؤلفه‌هایی است که ما در اشتغال پایدار با رویکرد کارآفرینی سبز در قالب سه فاکتور توسعه اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی به دنبال آن هستیم. هدف اصلی پژوهش حاضر، دستیابی به یک الگو جهت اشتغال پایدار در بخش کشاورزی می‌باشد و به‌تبع آن اهداف فرعی پژوهش به شرح زیر می‌باشند:

- شناسایی عوامل اثرگذار بر اشتغال پایدار در بخش کشاورزی از دیدگاه کارشناسان و خبرگان؛
- ارائه یک مدل اولیه برای اشتغال پایدار در بخش کشاورزی مبتنی بر نظر کارشناسان و خبرگان؛
- سنجش برازش مدل ارائه‌شده در بخش کیفی پژوهش به کمک روش‌های کمی؛
- اعتباریابی و اولویت‌بندی عوامل مربوط به اشتغال پایدار در بخش کشاورزی کشور؛
- طراحی مدل نهایی اشتغال پایدار در بخش کشاورزی.

مبانی نظری و پیشینه پژوهش

توسعه یک کشور هدیه‌ای نیست که از خارج به آن داده شود؛ بلکه اتفاقی است که در داخل کشور می‌افتد. برای رسیدن به توسعه، توسل جستن به عوامل داخلی، جامعه را سریع‌تر به نتیجه می‌رساند. اگر جامعه‌ای به توسعه اقتصادی دست یابد، به دلیل تشریک مساعی افراد آن جامعه برای دستیابی به اهداف اقتصادی است. اگر ما بخواهیم در جهان مطرح شویم باید به استقلال اقتصادی برسیم و استقلال اقتصادی بدون تشریک مساعی افراد جامعه امکان‌پذیر نیست. زمانی که به استقلال اقتصادی دست یابیم، می‌توانیم تمام کالاها و خدمات مورد نیاز خود را در جامعه تولید کنیم و حتی زمانی که مورد تحریم اقتصادی و دیگر بحران‌های اقتصادی قرار گرفتیم بدون نیاز به بیگانگان می‌توانیم نیازهای خود را رفع کنیم و همچنین می‌توانیم با یک اقتصاد پویا و پرتحرک به دنبال هر تغییر در اقتصاد جهان، بلافاصله حرکتی را آغاز کنیم که از این تغییر و تحولات به سود خود بهره‌بریم. وقتی در جامعه‌ای بیکاری وجود داشته باشد، موجب فقر اقتصادی، فقر فرهنگی و فقر اجتماعی می‌شود.

اشتغال پایدار کشاورزی

از آغاز بشریت تاکنون کشاورزی همواره یکی از مولدترین بخش‌های اقتصاد بوده و در آینده نیز این ادامه خواهد داشت. در واقع افزایش تقاضا برای محصولات کشاورزی در سطح جهان به تقاضا برای مواد غذایی متصل است. علل افزایش تقاضا برای مواد غذایی؛ شامل افزایش جمعیت، بهبود شرایط زندگی به‌ویژه در کشورهای توسعه‌یافته و به‌تبع آن بهبود شرایط تغذیه و نیز تغییرات در عادات غذایی می‌تواند باشد. پیش‌بینی می‌شود جهان در سال ۲۰۵۰ میلادی هفتاد درصد غذای بیشتری نسبت به سال ۲۰۰۰ میلادی تقاضا خواهد کرد (بیانکو^۱، ۲۰۱۶: ۳۴۷). مشکلات زیست‌محیطی و اجتماعی کشاورزی در دنیای امروز به حدی است که آن را نیازمند یک اقدام فوری می‌سازد. با افزایش شدید قیمت مواد غذایی در بازارهای جهانی که منجر به گرسنگی و نزاع برای بقا شده، نیاز به تغییرات بنیادین بیش از پیش احساس می‌شود (رضایی و همکاران، ۱۳۹۵: ۴۵). فقر و گرسنگی پدیده‌هایی برای عموم بشر به‌ویژه در کشورهای در حال توسعه هستند. این دو همواره از مهم‌ترین تهدیدات زندگی بشر بوده‌اند (مگامبی^۲، ۲۰۱۷: ۱).

تجزیه و تحلیل سیاست‌های جامعه در جهت رشد، اشتغال و آموزش، برخی تناقضات را به ارمغان می‌آورد که موضوع بحث‌های جدی اقتصادی و سیاسی هستند. در مدل توسعه بر پایه بهبود اقتصادی و نیاز به یک تغییر رادیکالی برای مواجهه با بحران زیست‌محیطی، نرخ بالای بیکاری، کیفیت پایین کار و فرآیند گسترش فقر، حتی در کشورهای ثروتمند، مطرح می‌شوند. این مشکلات توسط بسیاری از نویسندگان به‌عنوان فرصتی برای تغییر از اقتصاد سنتی به یک اقتصاد مبتنی بر پایداری و نه به‌عنوان یک محدودیت در نظر گرفته شده است. در ابتدا اقتصاد سبز به‌عنوان یک ابزار برای توسعه پایدار با اشاره به مؤلفه‌های اجتماعی پایداری از طریق «مشاغل سبز» یا «مشاغل پایدار» برای اطمینان از رشد اقتصادی واقعی مطرح شد (ویولا و همکاران^۳، ۲۰۱۶: ۵۶۱). پایداری صفتی است که چیزی را توصیف می‌کند که باعث آرامش و تأمین زندگی و در نتیجه تداوم زندگی و طولانی کردن آن را

۱. Bianco
۲. Mugambiwa
۳. Viola et. al

منجر می‌شود (علی‌زاده قناد و مبهوت، ۱۳۹۴: ۱). اقلیم و عوامل زیست‌محیطی همواره نقش مهمی در زندگی و حیات بشر داشته؛ به نحوی که برخی از اندیشمندان، ظهور و سقوط تمدن‌های گذشته را کاملاً تحت تأثیر تغییرات اقلیمی و عوامل زیست‌محیطی دانسته‌اند. توسعه پایدار و بهره‌وری سبز رویکردهای جدید در راستای بهبود کیفیت محیط زیست محسوب می‌شوند (زرگرپور و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۲۸).

موضوع اصلی کارآفرینی پایدار شامل این مسئله است که کارآفرینان چگونه در حفظ عوامل اقتصادی، زیست‌محیطی، اجتماعی و فرهنگی می‌توانند فعالیت داشته باشند که به موجب آن، فعالیت‌های کارآفرینی نوآورانه و خلاق، ریسک‌پذیر و سودآور باشد. لذا کارآفرینی پایدار در راستای بهره‌برداری از فرصت‌های خلاقانه برای کسب منافع اقتصادی، عدالت در جامعه، کیفیت محیط زیست و حفظ فرهنگ است (سپه‌پناه و موحدی، ۱۳۹۴: ۲۲). امروزه نقش کارآفرینی به‌عنوان موتور توسعه اقتصادی به‌طور گسترده‌ای توسط سیاست‌گذاران در بسیاری از کشورها- از جمله ایران- به رسمیت شناخته شده است (مؤمنی هلالی و مؤذن، ۱۳۹۴: ۱۱۳).

دستیابی به امنیت غذایی در سطح جهانی همواره یکی از مهم‌ترین چالش‌ها بوده است؛ چه در کشورهای توسعه‌یافته و چه در کشورهای در حال توسعه و به همین دلیل توجه ویژه به کشاورزی پایدار و مشاغل سبز مورد توجه قرار گرفته است. تغییر به سمت کشاورزی پایدار به عوامل زیادی از جمله خاک، باروری، مدیریت آب، حفاظت از تنوع زیستی و سامانه‌های غذایی و بسیاری فاکتورهای اجتماعی-اقتصادی بستگی دارد (بیانکو، ۲۰۱۶: ۳۴۷). اساساً کشاورزی پایدار تمامی فعالیت‌هایی را شامل می‌شود که به کشاورزان در مواجهه با شرایط جدید اقتصاد بازار کمک می‌کند. همچنین وارن^۱ کارآفرینی کشاورزی را تلاشی برای ایجاد تنوع تولید و رها شدن از حالت تولید مواد خام در چرخه عرضه محصولات و حرکت به سمت تولید برای بازار، ارائه خدمات به سایر کشاورزان و شاغلین روستایی و استفاده از ظرفیت‌های کشاورزی مزارع برای اشتغال‌زایی تعریف می‌کند. از طرفی مهم‌ترین اهداف توسعه کارآفرینی در کشاورزی را می‌توان نوسازی ساختار

کشاورزی خرده‌پا و ایجاد محیط کشاورزی جدید به‌منظور توسعه مشاغل جدید در مناطق روستایی در نظر گرفت (موحدی و یعقوبی فرانی، ۱۳۹۱: ۶۸). بیانیه مجمع اروپا در سال ۲۰۱۶ میلادی اشتغال پایدار کشاورزی را این‌گونه تعریف می‌کند: کشاورزی‌ای که زندگی ایمن و مطمئنی را برای خانواده کشاورز به وجود آورد؛ محیط زیست و منابع طبیعی را حفظ کند؛ جامعه روستایی را پشتیبانی کند و رفتاری منصفانه و مناسب با اجزایی که به آن‌ها مرتبط است داشته باشد، این اجزا می‌تواند از کارگران تا مصرف‌کنندگان و حتی دام‌هایی که برای تولید غذا پرورش می‌یابند، باشد (مجمع اروپا، ۲۰۱۶).

طبق طبقه‌بندی گلیسمن^۱ کشاورزی پایدار براساس سطوح پیوستار حمایت اجتماعی زیست‌محیطی از سامانه‌های غذایی پایدار تعریف می‌شود. این سطوح ابزاری برای تجزیه و تحلیل؛ شامل بهبود بهره‌وری سیستم به‌منظور کاهش استفاده از نهاده‌ها، جایگزینی نهاده‌ها و فرآیندهای پایدارتر در سامانه‌های کشاورزی، طراحی مجدد سیستم‌ها بر اساس اصول زیست‌محیطی (بوم‌شناسی کشاورزی) و سرانجام برقراری یک ارتباط مجدد بین تولیدکنندگان و مصرف‌کنندگان جهت حمایت از یک تحول اجتماعی زیست‌محیطی در سامانه‌های غذایی (ابعاد اجتماعی بوم‌شناسی کشاورزی) می‌باشد. سطح پنجم در طبقه‌بندی گلیسمن ایجاد یک سیستم غذایی عادلانه و مشارکتی بر اساس شیوه‌های مقیاس مزرعه و روابط غذایی است (دلونگه و همکاران^۲، ۲۰۱۶: ۲۶۷).

ایجاد فرصت‌های شغلی جدید در مناطق روستایی و ایجاد کارهای مخاطره‌آمیز جدید، نقش مهمی در گسترده‌گی و تنوع اشتغال روستاییان دارد. با توجه به تسلط بخش کشاورزی در اغلب مناطق روستایی، کارآفرینی در این بخش از اهمیت به‌سزایی برخوردار است. یکی از اساسی‌ترین مشکلات بخش کشاورزی ایران در حال حاضر پایین بودن میانگین درآمد روستائیان است که علت اصلی آن به عدم قابلیت اشتغال‌زایی در این بخش برمی‌گردد؛ بنابراین در حال حاضر کارآفرینی نه به‌عنوان تنها راه حل، ولی شاید به‌عنوان یکی از منحصربه‌فردترین راه حل‌های ممکن، برای حل مشکلات روستاها

۱. Gliessman
۲. DeLonge et al

و بخش کشاورزی می‌باشد و چنانچه کارآفرینی در بخش کشاورزی مورد توجه و حمایت قرار نگیرد، نه تنها این مشکلات حل نخواهد شد؛ بلکه با گذشت زمان بیشتر هم می‌شود (احسانی‌فر و همکاران، ۱۳۹۵: ۳).

پیشینه پژوهش

جفری لارنس دی سیلوا و همکاران^۱ (۲۰۱۱ م) در تحقیقی با عنوان «به‌سوی توسعه یک چارچوب مفهومی از کشاورزی پایدار از طریق کارآفرینان کشاورزی» با هدف توسعه یک چارچوب مفهومی از کشاورزی پایدار از طریق کارآفرینان کشاورزی به مطالعه پرداختند. ابعاد شناسایی شده که در چارچوب مفهومی به کار گرفته شدند؛ شامل پایداری اقتصادی (ارزیابی درونی اثرات خارجی، حداقل استاندارد امن مصرف، رشد بهره‌وری، اشتغال، توزیع درآمد)، پایداری زیست‌محیطی (تنوع زیستی، حفظ حیات گونه‌ها، آلودگی)، پایداری اجتماعی (رضایت از نیازهای اساسی، تنوع فرهنگی، کاهش فقر)، کیفیت محیطی، کشاورزی خانوادگی و زیست‌پذیری جامعه روستایی می‌باشند.

مرجان سپه‌پناه و رضا موحدی (۱۳۹۴ ه.ش) در تحقیقی با عنوان «کارآفرینی پایدار، رویکردی نو در کشاورزی» به مطالعه پرداختند و با بررسی منابع و مطالعات انجام‌شده در زمینه کارآفرینی پایدار و در نهایت بر اساس مرور ادبیات، مدل جدیدی برای کارآفرینی پایدار در کشاورزی پیشنهاد داده‌اند. در نهایت اینکه کارآفرینی پایدار نه تنها باید بر روی جنبه اجتماعی تمرکز کند، بلکه می‌بایست بر ابعاد اقتصادی، زیست‌بوم و فرهنگی و ساختاری و نهادی به نسبت برابر تأکید داشته باشد.

برنامه اجرایی توسعه اشتغال پایدار روستایی و عشایری در بخش کشاورزی (۱۳۹۶ ه.ش)، در وزارت جهاد کشاورزی با هدف حرکت از کشاورزی سنتی به سوی کسب و کار کشاورزی و با رویکرد تأمین مالی زنجیره ارزش به جای فعالیت‌های مستقل و جزیره‌ای به تصویب رسید. کسب و کارهای کشاورزی در این طرح تمامی فعالیت‌ها از مزرعه تا سفره را شامل می‌شود. در نهایت برنامه اجرایی توسعه اشتغال در ده رسته

مختلف تفکیک و با برآورد میزان اعتبار مورد نیاز ارائه و به واحدهای ذی ربط هر رسته ابلاغ گردید.

ندا رحیمی و محمدعلی سمیعی (۱۳۹۰ هـ.ش) در تحقیقی با عنوان موانع ایجاد اشتغال پایدار در بخش کشاورزی با هدف بررسی نقش آموزش عالی در اشتغال فارغ‌التحصیلان کشاورزی و موانع اشتغال دانش‌آموختگان این بخش و راهکارهایی جهت رفع این موانع به تحقیق پرداختند. نتایج نشان می‌دهد که مشکلات و موانع اشتغال دانش‌آموختگان کشاورزی را باید هم در ویژگی‌های دانشگاه‌ها و مراکز آموزش عالی کشور و هم سایر شرایط جامعه و از جمله مهم‌ترین آن، وضعیت کنونی بازار کار کشاورزی و در سطح بعد، سیاست‌ها و برنامه‌های کلان اشتغال کشور جستجو نمود.

روش‌شناسی پژوهش

در این پژوهش که ما به دنبال طراحی الگوی اشتغال پایدار کشاورزی هستیم؛ طرح پژوهش آمیخته اکتشافی می‌باشد. در این نوع طرح ابتدا داده‌های کیفی و سپس بر مبنای آن‌ها داده‌های کمی گردآوری می‌شوند. راهبرد پژوهشی مورد استفاده در مرحله کیفی، «نظریه داده‌بنیاد» است. خردمایه این راهبرد در این مرحله از پژوهش، به کاربری آن برمی‌گردد؛ راهبرد پژوهشی نظریه داده‌بنیاد، روشی نظام‌مند و کیفی برای خلق نظریه‌ای است که در سطحی گسترده، به تبیین فرآیند، کنش یا کنش متقابل موضوعی با هویت مشخص می‌پردازد. نظریه‌پردازی داده‌بنیاد، یک روش‌شناسی «استقرائی» کشف نظریه است که این امکان را برای پژوهشگر فراهم می‌آورد تا گزارشی نظری از «ویژگی‌های عمومی موضوع» پرورش دهد، در حالی که به‌طور هم‌زمان، پایه این گزارش را در مشاهدات تجربی داده‌ها محکم می‌سازد» (دانایی‌فرد و امامی، ۱۳۸۸: ۷۵).

در نظریه داده‌بنیاد پژوهشگر کار را با نظریه‌ای که از قبل در ذهن دارد شروع نمی‌کند (مگر آنکه منظور او بسط یک نظریه موجود باشد)؛ بلکه کار را در عرصه واقعیت آغاز می‌کند و می‌گذارد تا نظریه از درون داده‌هایی که گرد می‌آورد، پدیدار شود. نظریه‌ای که به این طریق از داده‌ها استخراج شده باشد، بیشتر ممکن است به «واقعیت» نزدیک باشد (استراوس و کوربین، ۱۳۹۶: ۳۴).

در دو بخش این پژوهش از دو روش تحقیق مکمل بهره‌گیری از مطالعات مربوط به پیشینه موضوع و توسعه مدل پویا همراه با نظرسنجی از خبرگان حوزه اشتغال، در دستیابی به مدلی جامع و نمایان‌گر ابعاد اصلی مدل اشتغال همراه با ارزیابی ساختار و رفتار مدل استفاده می‌شود. از آنجا که این طرح به صورت کیفی آغاز می‌شود، بیشتر مناسب کشف یک پدیده است. استفاده از طرح اکتشافی، زمانی که پژوهشگر می‌خواهد نتایج را به گروه‌های دیگر تعمیم دهد، جنبه‌های مختلف یک نظریه یا طبقه‌بندی را آزمایش کند و یا به صورت عمیق یک پدیده را شناسایی و حضور آن را اندازه‌گیری نماید، مناسب است.

در بخش کیفی پس از مطالعه پایگاه تئوری موضوع، متغیرهای شناسایی شده در مرحله مطالعات پیشینه به کمک مصاحبه ساختاریافته، کدگذاری باز و محوری، داده‌های کیفی با استفاده از نرم‌افزار ATLAS. Ti جمع‌آوری و تحلیل شده و الگوی اولیه طراحی شد و سپس در مرحله کمی به کمک طراحی پرسش‌نامه و با استفاده از ابزارهای کمی برازش، مدل ارائه شده سنجش و تأثیرگذاری عوامل وارد شده در مدل تأیید یا رد شده و مدل نهایی ارائه گردید. از روش‌های کمی تحلیل عاملی و مدل‌سازی معادلات ساختاری جهت استخراج نتایج استفاده شد.

جهت روایی مرحله نخست از تطبیق توسط مشارکت‌کنندگان، بررسی همکار و مشارکتی بودن پژوهش استفاده شد و جهت سنجش پایایی از روش پایایی بین دو کدگذار استفاده شد. روایی پرسش‌نامه مرحله دوم با تأیید اساتید و پایایی پرسش‌نامه‌ها به کمک آلفای کرونباخ تأیید شد.

تجزیه و تحلیل داده‌ها و یافته‌های پژوهش

الف: یافته‌ها

در مرحله اول یک نمونه ده نفره از خبرگان بخش کشاورزی جهت انجام مصاحبه انتخاب شدند. خبرگان از میان اساتید با سابقه بالای دانشکده‌های کشاورزی و مدیران و کارشناسان اداره کل جهاد کشاورزی و فعالان حوزه کشاورزی استان انتخاب و نمونه‌گیری

تا مرحله اشباع نظری ادامه یافت. سؤالات مصاحبه به صورت ۱۴ سؤال باز مطرح شدند که در جدول شماره ۱ ارائه شده‌اند:

جدول ۱: سؤالات مصاحبه

- ۱- از نظر شما چه فاکتورها و یا عواملی در اشتغال در بخش کشاورزی تأثیر گذارند؟
- ۲- اشتغال پایدار در بخش کشاورزی را چگونه تعریف می‌کنید؟
- ۳- چگونه می‌توان اشتغال را در بخش کشاورزی با رویکرد حفظ محیط و جلوگیری از تخریب منابع تجدیدناپذیر بسط و گسترش داد؟
- ۴- دیدگاه شما در مورد سیاست‌های کلی اشتغال، ابلاغ‌شده از سوی رهبر معظم انقلاب (مرتبط با بخش کشاورزی) چیست؟
- ۵- فاکتورها و عوامل یا شاخص‌های توسعه پایدار در بخش کشاورزی کدامند؟
- ۶- نتایج یا دستاوردهای اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی اشتغال با رویکرد توسعه پایدار از دیدگاه شما کدامند؟
- ۷- وضعیت کشور از نظر توسعه کشاورزی و به‌ویژه کشاورزی پایدار چگونه است؟
- ۸- ظرفیت‌های اقلیمی و اکوسیستمی کشور در جهت کشاورزی پایدار کدامند؟
- ۹- در حال حاضر چالش‌های پیش روی کشاورزی و به‌ویژه کشاورزی پایدار در کشور کدامند؟
- ۱۰- سازمان‌ها، ارگان‌ها و نهادهایی که می‌توانند در امر توسعه اشتغال پایدار در بخش کشاورزی تسهیل‌کننده باشند، کدامند؟
- ۱۱- عوامل زیرساختی مهم در ارائه یک مدل برای اشتغال پایدار در بخش کشاورزی کدامند؟
- ۱۲- اولویت‌بندی عوامل گفته‌شده در سؤال بالا از منظر شما چگونه است و چرا؟
- ۱۳- ارتباط عوامل گفته‌شده چگونه است و چرا؟
- ۱۴- مدل اجرایی اشتغال پایدار، در بخش کشاورزی، از منظر شما چگونه می‌تواند باشد؟

پاسخ‌های مصاحبه‌ها در دو مرحله کدگذاری باز و کدگذاری محوری، دسته‌بندی و کدگذاری شدند. نمونه‌ای از فرآیند کدگذاری در جداول شماره ۲ و ۳ ارائه گردیده

است:

جدول ۲: کدگذاری باز

کد مصاحبه‌شونده	گزاره‌های مفهومی مستخرج (کدهای اولیه)	شواهد گفتاری (بخش‌هایی از مصاحبه)
A ^۱	آموزش کشاورزان، تحصیلات، خدمات مشاوره‌ای، آمایش سرزمینی اقلیم، نهاده‌ها، حفظ محیط زیست، کیفیت محصولات، صادرات، سطح درآمد، ثبات	- آموزش و خدمات مشاوره‌ای به جوانان جهت ایجاد طرح‌های اشتغال‌زا به صورت رایگان - به‌کارگیری نیروی متخصص در مشاغل تخصصی یا نیروی کارآمد متناسب با فعالیت در بخش کشاورزی

جدول ۳: کدگذاری محوری

شجره کد (کدهای محوری)	کدها (گزاره‌های مفهومی مستخرج)
آموزش	آموزش کشاورزان، تحصیلات، خدمات مشاوره‌ای
عوامل زیست‌محیطی	آمایش سرزمینی، اقلیم، نهاده‌ها، حفظ محیط زیست، کیفیت محصولات

در مرحله کدگذاری باز ۵۱ مقوله شناسایی شدند که در مرحله کدگذاری محوری در ده خانواده (شجره) به شرح زیر قرار گرفتند:

آموزش: آموزش کشاورزان، تحصیلات، خدمات مشاوره‌ای.

عوامل زیست‌محیطی: آمایش سرزمینی، اقلیم، نهاده‌ها، حفظ محیط زیست، کیفیت محصولات.

عوامل اقتصادی: صادرات، سطح درآمد، ثبات اقتصادی، مشارکت بخش خصوصی، سرمایه‌گذاری، بیمه محصولات.

عوامل تکنولوژیکی: مکانیزاسیون، کشاورزی نوین، صنایع تبدیلی، فرآوری.

عوامل اجتماعی: مهاجرت، انگیزش، اعتماد به نفس.

عوامل ساختاری و نهادی: حمایت دولت، مدیریت منابع، سیاست‌گذاری، نظارت

کارشناسان، همکاری نهادهای دولتی، مراکز خصوصی توسعه کشاورزی.

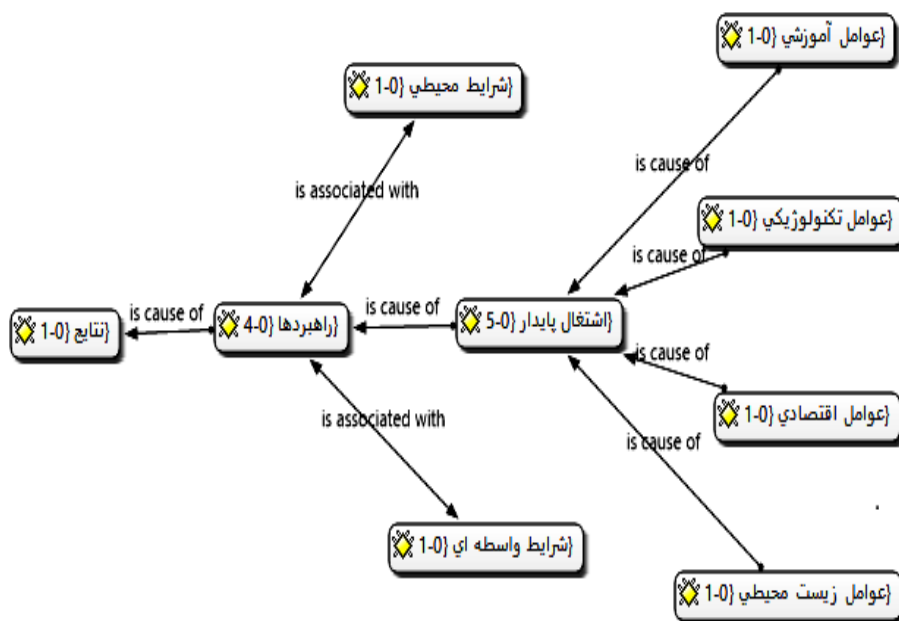
شرایط واسطه‌ای (مداخله‌گر): نگرش جوانان تحصیل کرده به کشاورزی، واردات محصولات از خارج، گرایش به محصولات صنعتی جایگزین، گرایش به طب سنتی و گیاهان دارویی به جای داروهای شیمیایی.

راهبردها: احداث گلخانه‌ها، مدیریت بازار، گسترش صنایع تبدیلی، حمایت از تولید محصولات ارگانیک، حمایت از تولید محصولات سبز، کاهش ضایعات محصولات، کشت محصولات مقاوم، تنوع کشت، برنامه‌ریزی.

نتایج: خودکفایی، امنیت غذایی، بهبود معیشت روستاییان، جلوگیری از مهاجرت، سلامت اجتماعی، کاهش بیکاری، رشد اقتصادی، تولید محصولات سبز و ارگانیک، توسعه پایدار و حفظ محیط زیست.

اشتغال پایدار: توسعه زیست محیطی، توسعه اقتصادی، توسعه اجتماعی.

با توجه به نتایج به دست آمده از کدگذاری مصاحبه‌ها مدل اولیه پژوهش به شرح زیر ارائه می‌گردد:

شکل ۱: مدل مفهومی در حال شکل‌گیری پژوهش

در مرحله کمی، پرسش‌نامه‌ای ۵۰ سؤالی طراحی و در اختیار یک نمونه ۱۵۰ نفره از مدیران بخش کشاورزی قرار گرفت. مدیران حوزه کشاورزی از میان مدیران ادارات جهاد کشاورزی و به روش نمونه‌گیری تصادفی طبقه‌بندی شده انتخاب شدند. اطلاعات دموگرافی پاسخ‌دهندگان در جدول شماره ۴ ارائه شده است:

جدول شماره ۴: اطلاعات دموگرافی پاسخ‌دهندگان

متغیر	طبقات	فراوانی	درصد فراوانی
جنسیت	مرد	۷۸	۶۰,۵
	زن	۴۷	۳۶,۴
سابقه شغلی	کمتر از ۱۵ سال	۶۲	۴۸,۱
	بین ۱۶ تا ۲۵ سال	۲۳	۱۷,۸
	بیش از ۲۶	۳۱	۲۴
سن	کمتر از ۳۰ سال	۱۱	۸,۵
	بین ۳۱ - ۴۰ سال	۵۶	۴۳,۴
	بین ۴۰ - ۵۰ سال	۴۳	۳۳,۳
	بیش از ۵۱ سال	۹	۷
تحصیلات	لیسانس	۴۹	۳۸
	فوق لیسانس	۶۷	۵۱,۹
	دکتری	۵	۳,۹

ب: تجزیه و تحلیل یافته‌ها

جهت بررسی اهداف تحقیق، ۱۵۰ پرسشنامه طراحی شده و در اختیار پاسخ‌دهندگان قرار گرفت که در نهایت ۱۲۹ پرسشنامه بازگردانده شد. اطلاعات دموگرافی پاسخ‌دهندگان در جدول ۴-۱ ارائه شده است. میانگین سنی پاسخ‌دهندگان ۴۰,۱۳ برحسب سال و کمترین ۲۱ سال و بیشترین ۵۷ سال بود. میانگین سابقه شغلی پاسخ‌دهندگان ۱۲,۵۸ برحسب سال و کمترین ۱ سال و بیشترین ۳۱ سال بود.

پس از جمع‌آوری، پرسش‌نامه‌ها به کمک آزمون‌های کمی تجزیه و تحلیل شدند. در این تحقیق ابتدا از تحلیل عاملی جهت تعیین عوامل تشکیل‌دهنده سازه‌های مرتبط با متغیرهای مورد مطالعه استفاده شد که بدین منظور، از نرم‌افزار SPSS استفاده گردید. استفاده از این

روش تحلیل آماری، محقق را در شناسایی عوامل اصلی تشکیل دهنده یک سازه یاری می‌کند و امکان بهینه‌سازی ابزار سنجش تحقیق را با حذف سؤالاتی که به هیچ بار عاملی‌ای تعلق ندارد فراهم می‌آورد. پس از انجام تحلیل عاملی اکتشافی، نسبت به اجرای تحلیل عاملی تأییدی^۱ در چارچوب شکل اقدام شد. در واقع، این تحلیل به دنبال تحلیل عاملی اکتشافی با استفاده از نرم‌افزار Amos به منظور خالص‌سازی سنج‌های تحقیق و تأیید روابط میان داده‌های اولیه با توجه به سوابق نظری جمع‌آوری شده صورت می‌پذیرد. جهت انجام تحلیل عاملی تأییدی نیز از روش واریامکس^۲ استفاده شد. سپس با استفاده از نرم‌افزار Amos اقدام به اجرای آزمون تحلیل مسیر شد تا بدین ترتیب، تحلیل زنجیره‌ای رگرسیون در مورد کلیه فرضیات شکل و جهت بررسی روابط متقابل و چندگانه میان متغیرها صورت گیرد. در این پژوهش برای ارزیابی نیکویی برازش الگو از معیارهای ریشه میانگین مربعات خطای برآورد^۳، کای اسکوتر بهنجار شده^۴ (CMIN/DF)، شاخص نیکویی برازش^۵، شاخص نیکویی برازش اصلاح شده^۶، شاخص برازش تطبیقی^۷، شاخص برازش هنجار شده^۸، شاخص تاکر- لوئیس^۹ و شاخص برازش افزایشی^{۱۰} استفاده شده است. خروجی نرم‌افزار، نشان‌دهنده مناسب بودن الگوی پیشنهادی پژوهش است، به طوری که مقدار ریشه میانگین مربعات خطای برآورد^{۱۱} برابر با (۰/۰۷۵) است، مقدار کای اسکوتر بهنجار شده (CMIN/DF) برابر با (۲/۸۷۱) است و مقدار شاخص نیکویی برازش^{۱۲} برابر با (۰/۹۰۸) است.

۱. CFA

۲. Variamax

۳. Root Mean Squared Error of Approximation (RMSEA)

۴. Normed Chi-Square

۵. Goodness of Fit Index Index (GFI)

۶. Adjusted Goodness of Fit Index (AGFI)

۷. Comparative Fit Index (CFI)

۸. Normed Fit Index (NFI)

۹. Tucker- Lewis Index (TLI)

۱۰. Incremental Fit Index (IFI)

۱۱. RMSEA

۱۲. GFI

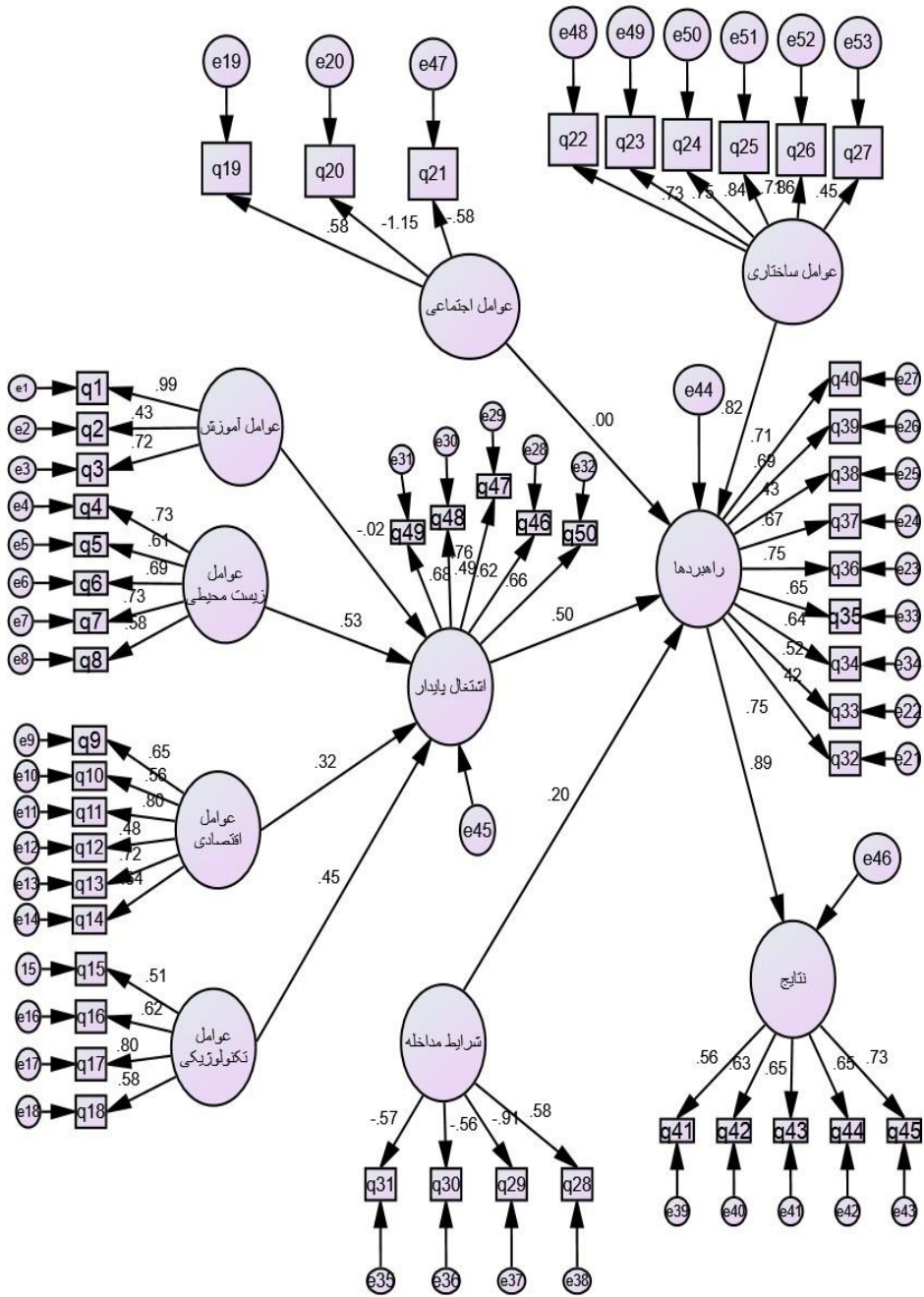
مقدار ملاک برای مناسب بودن ضرایب بارهای عاملی، ۰,۴ می‌باشد. بر اساس این بارهای عاملی مشخص می‌شود که نشانگرهای انتخابی با زیربنای عاملی طرح تحقیق از مناسبت لازم برخوردارند یا نه. به جز پنج گویه که بار عاملی آن‌ها منفی است؛ بقیه گویه‌ها از مناسبت لازم برخوردارند. جدول زیر بارهای عاملی نشانگرها و سازه‌های مدل را نشان می‌دهد:

جدول ۵: بارهای عاملی نشانگرها و سازه در قالب مدل اندازه‌گیری

سازه	گویه	نشان	بار عاملی
عوامل آموزش	میزان آموزش کشاورزان	q۱	۰,۹۸۹
	میزان تحصیلات کشاورزی	q۲	۰,۴۳۱
	میزان خدمات مشاوره‌ای به کشاورزان	q۳	۰,۷۱۶
عوامل زیست‌محیطی	میزان (وضعیت) آمایش سرزمینی	q۴	۰,۷۳۰
	میزان توجه به اقلیم	q۵	۰,۶۱۳
	میزان دسترسی به نهاده‌ها (آب، خاک، بذر و...)	q۶	۰,۶۹۰
	میزان کیفیت محصولات	q۷	۰,۷۳۲
عوامل اقتصادی	میزان توجه به حفظ محیط زیست	q۸	۰,۵۷۶
	میزان صادرات محصولات کشاورزی	q۹	۰,۶۴۸
	میزان درآمد کشاورزی	q۱۰	۰,۵۶۵
	درجه ثبات اقتصادی	q۱۱	۰,۸۰۱
	میزان مشارکت بخش خصوصی در کشاورزی	q۱۲	۰,۴۸۴
عوامل تکنولوژیکی	میزان سرمایه‌گذاری در بخش کشاورزی	q۱۳	۰,۷۱۶
	وضعیت بیمه محصولات	q۱۴	۰,۶۴۲
	میزان مکانیزاسیون	q۱۵	۰,۵۰۸
	وضعیت کشاورزی نوین و به‌کارگیری فنون نوین کشاورزی	q۱۶	۰,۶۱۶
عوامل اجتماعی	میزان دسترسی و وجود صنایع تبدیلی	q۱۷	۰,۷۹۷
	میزان فرآوری محصولات	q۱۸	۰,۵۷۹
	میزان مهاجرت روستاییان	q۱۹	۰,۵۸۸
عوامل ساختاری و نهادی	وضعیت انگیزش تحصیل‌کرده‌های کشاورزی	q۲۰	-۱,۱۵۵
	وضعیت اعتماد به نفس تحصیل‌کرده‌های کشاورزی	q۲۱	-۰,۵۸۲
عوامل ساختاری و نهادی	میزان حمایت دولت از بخش کشاورزی	q۲۲	۰,۷۲۹
	وضعیت مدیریت منابع	q۲۳	۰,۷۵۳
	میزان سیاست‌گذاری‌های صحیح دولتی در بخش کشاورزی	q۲۴	۰,۸۴۵
	میزان نظارت کارشناسان در بخش کشاورزی	q۲۵	۰,۷۰۶
	میزان همکاری نهادهای دولتی	q۲۶	۰,۸۵۹

بار عاملی	نشان	گویه	سازه
۰,۴۵۳	q۲۷	میزان گسترش مراکز خصوصی توسعه کشاورزی	شرایط واسطه‌ای
۰,۵۸۴	q۲۸	نگرش مثبت جوانان تحصیل کرده به کشاورزی	
-۰,۹۱۳	q۲۹	میزان واردات محصولات کشاورزی از خارج	
-۰,۵۵۶	q۳۰	میزان گرایش به محصولات صنعتی جایگزین محصولات کشاورزی	
-۰,۵۷۲	q۳۱	میزان گرایش به طب سنتی و گیاهان دارویی به جای داروهای صنعتی	
۰,۴۲۲	q۳۲	میزان احداث گلخانه‌ها	راهبردها
۰,۵۲۳	q۳۳	میزان مدیریت بازار محصولات کشاورزی	
۰,۶۴۴	q۳۴	میزان حمایت از تولید محصولات ارگانیک	
۰,۶۶۷	q۳۵	میزان حمایت از تولید محصولات سبز	
۰,۷۴۷	q۳۶	میزان برنامه‌ریزی کاهش ضایعات محصولات	
۰,۶۵۳	q۳۷	میزان توجه به کشت محصولات مقاوم	
۰,۴۲۸	q۳۸	میزان متنوع‌سازی کشت محصولات	
۰,۶۸۹	q۳۹	برنامه‌ریزی صحیح محصولات	
۰,۷۱۴	q۴۰	میزان گسترش صنایع تبدیلی	
۰,۵۶۴	q۴۱	میزان بهبود معیشت روستاییان	
۰,۶۲۶	q۴۲	میزان جلوگیری از مهاجرت روستاییان	
۰,۶۵۵	q۴۳	میزان سلامت اجتماعی بالأخص در بخش روستایی	
۰,۶۴۸	q۴۴	میزان خودکفایی در بخش کشاورزی	
۰,۷۲۸	q۴۵	میزان امنیت غذایی	
۰,۶۲۲	q۴۶	میزان تولید محصولات سبز و ارگانیک	اشتغال پایدار
۰,۷۶۱	q۴۷	میزان توجه به توسعه پایدار	
۰,۴۸۹	q۴۸	نرخ کاهش بیکاری	
۰,۶۸۳	q۴۹	نرخ رشد اقتصادی	
۰,۶۶۵	q۵۰	میزان مشارکت اجتماعی	

نتایج مدل‌سازی معادلات ساختاری برای بررسی الگوی پیشنهادی پژوهش نیز در شکل ۲ نمایش داده شده است:

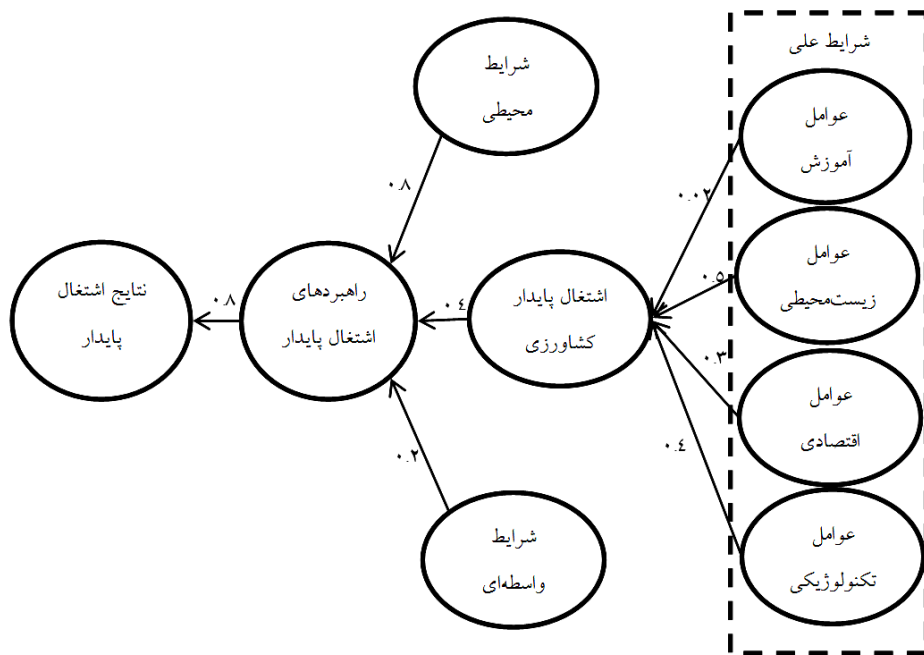

شکل ۲: نتایج مدل‌سازی معادلات ساختاری برای بررسی الگوی پیشنهادی پژوهش
(بار عاملی استاندارد شده)

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

هدف اصلی پژوهش حاضر، طراحی مدلی برای اشتغال پایدار در بخش کشاورزی می‌باشد.

مدل نهایی تحقیق از نه سازه اصلی تشکیل شده است که هر سازه نیز نشانگرهای مخصوص به خود را دارد. این مدل پس از آزمون با روش مدل معادلات ساختاری و تأیید تناسب آن با وضعیت موجود در بخش کشاورزی به‌عنوان یک مدل بومی تأیید و پذیرفته شد. با این روش، آثار مستقیم و غیرمستقیم هریک از سازه‌ها و مجموع کلی آن‌ها بر متغیرهای ملاک و همچنین اهمیت و اولویت آن‌ها نیز تعیین شد. در این مدل ۵۸ درصد سازه اشتغال پایدار در بخش کشاورزی، ۹۶ درصد تغییرات سازه راهبردهای مدل اجرایی اشتغال پایدار در بخش کشاورزی با رویکرد کارآفرینی و ۷۸ درصد تغییرات سازه نتایج اشتغال پایدار در بخش کشاورزی به‌وسیله روابط ترسیم‌شده قابل تبیین هستند، به عبارتی دیگر بر اساس روابط موجود که به‌صورت خطی برآورد شده است، مقادیر موجود می‌توانند مقدار واریانس‌های موجود را تشریح کنند:

شکل ۳: مدل نهایی تحقیق

- روابط علی مثبت و معنی‌داری بین عوامل زیست‌محیطی، عوامل اقتصادی، عوامل تکنولوژیکی و عوامل آموزشی با اشتغال پایدار در بخش کشاورزی وجود دارد. سازه عوامل زیست‌محیطی بیشترین تأثیر را بر سازه اشتغال پایدار دارد.
 - روابط علی مثبت و معنی‌داری بین شرایط محیطی، شرایط واسطه‌ای و اشتغال پایدار با راهبردهای مدل در بخش کشاورزی وجود دارد. سازه شرایط محیطی بیشترین تأثیر را بر سازه راهبردها دارد.
 - روابط علی مثبت و معنی‌داری بین راهبردهای مدل با نتایج در بخش کشاورزی وجود دارد. سازه راهبردهای مدل با ضریب تعیین ۰,۸ توانایی پیش‌بینی ۸۰ درصد تغییرات متغیر وابسته نتایج مدل در بخش کشاورزی را دارد.
- موضوع اشتغال پایدار و کارآفرینی سبز (پایدار) اگرچه مبحثی نو در میان تحقیقات است؛ لیکن برای محققین بسیار جذاب بوده است؛ درمجمدی (۲۰۱۶ م) در تحقیقی با عنوان «کارآفرینی به‌عنوان رویکردی نو در حمایت از برنامه‌های ملی توسعه کشاورزی برای رسیدن به خودکفایی غذایی نشان می‌دهد که کارآفرینی اثر مثبتی بر تولید برنج (در این مطالعه) داشته است و بنابراین کارآفرینی کشاورزی می‌تواند به‌عنوان یک رویکرد جدید در حمایت از برنامه‌های توسعه کشاورزی برای رسیدن به خودکفایی غذایی استفاده شود.
- از محدودیت‌های پژوهش می‌توان به عدم نظارت پژوهشگر در توزیع پرسش‌نامه‌ها اشاره کرد.

- با توجه به تأثیر عوامل آموزشی بر اشتغال پایدار کشاورزی و با نگاهی به مؤلفه‌های شناسایی‌شده در این بخش پیشنهاد می‌شود که مسئولین و نهادهای ذی‌ربط به ابعاد این مسئله توجه نموده و در امر آموزش کشاورزان، ارائه خدمات مشاوره‌ای به کشاورزان و به‌کارگیری فارغ‌التحصیلان کشاورزی در این بخش اهتمام نمایند.
- با توجه به تأثیر عوامل زیست‌محیطی بر اشتغال پایدار کشاورزی و با نگاهی به مؤلفه‌های شناسایی‌شده در این بخش پیشنهاد می‌شود که ظرفیت‌ها و استعدادها زیست‌محیطی و اقلیم هر منطقه جهت استفاده بهینه از ظرفیت‌های هر منطقه در امر کشاورزی مورد توجه برنامه‌ریزان و مسئولان قرار گیرد.

- با توجه به تأثیر عوامل اقتصادی بر اشتغال پایدار کشاورزی و با نگاهی به مؤلفه‌های شناسایی شده در این بخش پیشنهاد می‌شود که با جذب سرمایه‌های بخش خصوصی و افزایش سرمایه‌گذاری، بیمه محصولات کشاورزی و توجه ویژه به امر صادرات محصولات کشاورزی و تسهیل آن، زمینه رشد اقتصادی در بخش کشاورزی بیش از پیش فراهم شود.
- با توجه به تأثیر عوامل تکنولوژیکی بر اشتغال پایدار کشاورزی و با نگاهی به مؤلفه‌های شناسایی شده در این بخش پیشنهاد می‌شود که با به‌کارگیری فنون نوین کشاورزی، استفاده از ماشین‌آلات به روز، راه‌اندازی صنایع تبدیلی مطابق با فناوری‌های روز دنیا و فرآوری محصولات هرچه بیشتر به سمت پایداری در اشتغال کشاورزی به پیش رویم.
- با توجه به تأثیر عوامل اجتماعی بر راهبردهای اشتغال پایدار کشاورزی و با نگاهی به مؤلفه‌های شناسایی شده در این بخش پیشنهاد می‌شود با افزایش مشارکت‌های اجتماعی روستاییان و امکانات رفاهی روستاها زمینه استفاده بهینه از این سرمایه‌ها در جهت برنامه‌های راهبردی اشتغال پایدار کشاورزی مهیا شود.
- با توجه به تأثیر عوامل ساختاری و نهادی بر راهبردهای اشتغال پایدار کشاورزی و با نگاهی به مؤلفه‌های شناسایی شده در این بخش پیشنهاد می‌شود که با حمایت صحیح بخش دولتی، افزایش نظارت کارشناسان در جهت مدیریت منابع و همکاری همه نهادهای دولتی ذی‌ربط در این مقوله، زمینه سیاست‌گذاری‌های دقیق و علمی در این بخش مهیا شود.
- با توجه به تأثیر شرایط واسطه‌ای بر راهبردهای اشتغال پایدار کشاورزی و با نگاهی به مؤلفه‌های شناسایی شده در این بخش پیشنهاد می‌شود که بخش دانشگاهی در ایجاد نگرش مثبت در میان دانشجویان دانشکده‌های کشاورزی نسبت به مقوله کشاورزی اهتمام نماید.
- با توجه به تأثیر راهبردها بر نتایج اشتغال پایدار کشاورزی و با نگاهی به مؤلفه‌های شناسایی شده در این بخش پیشنهاد می‌شود که در بخش صنعت

- کشاورزی به امر احداث گلخانه‌های مدرن و گسترش صنایع تبدیلی جهت فرآوری محصولات و صنایع بازیافت ضایعات توجه ویژه شود.
- به محققین آتی پیشنهاد می‌شود رویکرد کارآفرینی سبز را در تحقیقات سایر بخش‌ها نظیر بخش صنعت، خدمات، سلامت و سایر بخش‌ها مد نظر قرار دهند.
 - انجام تحقیقات تطبیقی در حوزه کشاورزی پایدار در سطح کشورهای منطقه.

فهرست منابع و مآخذ

الف. فارسی

- احسانی فر، تهمنه؛ رستمی، فرحناز؛ نادری، نادر و رضایی، بیژن (۱۳۹۵)، «موانع و راهکارهای توسعه کارآفرینی در بخش کشاورزی»، *نشریه کارآفرینی در کشاورزی*، جلد ۳، شماره ۲، صص ۱۶-۱.
- استراوس، انسلم و جولیت کربین، (۱۳۹۶)، «*مبانی پژوهش کیفی، فنون و مراحل تولید نظریه زمینه‌ای*»، ترجمه ابراهیم افشار، تهران، نشر نی.
- پناهی، لیلا؛ پیشرو، حمدالله و شاهقلی، محمداصداق (۱۳۹۵)، «بررسی موانع کارآفرینی در مناطق روستایی شهرستان مرودشت در جهت کاهش بیکاری»، *فصلنامه جغرافیایی سرزمین*، سال سیزدهم، شماره ۵۰، صص ۱۰۷-۱۲۰.
- خیرمند، مرضیه (۱۳۹۳)، «کارآفرینی سبز، راهی جدید به سوی اقتصاد سبز»، *ماهنامه کارآفرین ناب*، شماره ۳۹، صص ۲۶-۲۲.
- دانایی فرد، حسن و امامی، سید مجتبی (۱۳۸۸)، «استراتژی‌های پژوهش کیفی: تأملی بر نظریه‌پردازی داده‌بنیاد»، *اندیشه مدیریت*، سال اول، شماره دوم، صص ۶۹-۹۷.
- رضایی، بیژن؛ کهریزی، دانیال و نجف‌پور، هدا (۱۳۹۵)، «بررسی موانع و چالش‌های توسعه کارآفرینی سبز در بخش کشاورزی»، *نشریه کارآفرینی در کشاورزی*، جلد سوم، شماره اول، صص ۵۳-۳۵.
- زرگرپور، رسول؛ حاتمی، حمیدرضا؛ حیدری، نادر؛ عباس زارع، عباس و مرسلی، ادریس (۱۳۹۵)، «نقش اقلیم و عوامل زیست‌محیطی در ارتقای بهره‌وری آب کشاورزی ایران»، *فصلنامه علمی پژوهشی مطالعات بین رشته‌ای دانش راهبردی*، صص ۱۴۸-۱۲۵.
- سپه‌پناه، مرجان و موحدی، رضا (۱۳۹۴)، «کارآفرینی پایدار رویکردی نو در کشاورزی»، *نشریه کارآفرینی در کشاورزی*، جلد دوم، شماره اول، بهار، صص ۳۶-۱۹.
- عبدالله‌زاده، غلامحسین و شریف‌زاده، محمد شریف (۱۳۹۳)، «تلفیق پایداری در فرآیند کارآفرینی: تبیین مفهوم، ضرورت و ملزومات کارآفرینی پایدارگرا و کسب و کار سبز»، *نشریه کارآفرینی در کشاورزی*، جلد اول، شماره سوم، پاییز، صص ۶۳-۳۹.
- علی‌زاده قتاد، نازنین و مبهوت، محمدرضا (۱۳۹۴)، «بررسی اصول توسعه پایدار در تبیین جایگاه شهر پایدار»، همایش بین‌المللی نوآوری و تحقیق در هنر و علوم انسانی.
- فرجی سبکیبار، حسنعلی؛ ملایی، نادر و هاجری، بهرام (۱۳۹۴)، «تحلیل فضایی الگوی اشتغال در بخش‌های عمده فعالیت نواحی روستایی ایران»، *فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی*، سال چهارم، شماره ۱، بهار، پیاپی ۱۱، صص ۱۴-۱.

- مبینی دهکردی، علی؛ پورصادق، ناصر؛ بهروزی لک، غلامرضا و حسینی نیا، غلامحسین و نصرتی، علی‌رضا (۱۳۹۵)، «آسیب‌شناسی طرح‌های ملی توسعه اشتغال»، *فصلنامه علمی پژوهشی مطالعات بین رشته‌ای دانش راهبردی*، صص ۷-۳۲.
- موحدی، رضا و یعقوبی فرانی، احمد (۱۳۹۱)، «درآمدی بر کارآفرینی روستایی»، همدان، نشر دانشگاه بوعلی سینا.
- مؤمنی هلالی، هادی و مؤذن، زینب (۱۳۹۴)، «مروری بر موانع توسعه کارآفرینی در بخش کشاورزی»، *نشریه کارآفرینی در کشاورزی*، جلد ۲، شماره ۱، صص ۱۲۴-۱۱۱.

ب. انگلیسی

- Ali Zahedi; Ralf Otterpohl (۲۰۱۵): Towards Sustainable Development by Creation of Green Social Entrepreneur's Communities. ۱۲th Global Conference on Sustainable Manufacturing. *Procedia CIRP* ۲۶ (۲۰۱۵) ۱۹۶-۲۰۱.
- Antal, Miklós (۲۰۱۴): Green goals and full employment: Are they compatible? *Ecological Economics* ۱۰۷ (۲۰۱۴) ۲۷۶-۲۸۶.
- Arif Sari; Murat Akkaya: Contribution of Renewable Energy Potential to Sustainable Employment, ۵th International Conference on Leadership, Technology, Innovation and Business Management, *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, ۲۲۹ (۲۰۱۶) ۳۱۶-۳۲۵.
- Bianco, Adele (۲۰۱۶): Green Jobs and Policy Measures for a Sustainable Agriculture. *Agriculture and Agricultural Science Procedia*, ۸ (۲۰۱۶) ۳۴۶-۳۵۲.
- Daniela Stefanescu; Angela On (۲۰۱۲): Entrepreneurship and Sustainable Development in European Countries before and during the International Crisis. ۸th International Strategic Management Conference. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, ۵۸ (۲۰۱۲) ۸۸۹-۸۹۸.
- DeLonge Marcia S, Albie Miles b, Liz Carlisle (۲۰۱۶): Investing in the transition to sustainable agriculture. *Environmental Science & Policy*, ۵۵: ۲۶۶-۲۷۳.
- Han Jun; He Xiang (۲۰۱۱): Development of Circular Economy Is A Fundamental Way to Achieve Agriculture Sustainable Development in China. *Energy Procedia* ۵ (۲۰۱۱) ۱۵۳۰-۱۵۳۴.
- Kai Hockerts; Rolf Wüstenhagen (۲۰۱۰): Greening Goliaths versus emerging Davids — Theorizing about the role of incumbents and new entrants in sustainable entrepreneurship. *Journal of Business Venturing*, ۲۵ (۲۰۱۰) ۴۸۱-۴۹۲.
- Kassu Jilcha; Daniel Kitaw (۲۰۱۷): Industrial occupational safety and health innovation for sustainable development. *Engineering Science and Technology, an International Journal*, ۲۰ (۲۰۱۷) ۳۷۲-۳۸۰.
- Mugambiwa, S.S. & Tirivangasi, H.M., ۲۰۱۷, 'Climate change: A threat towards achieving "Sustainable Development Goal number two" (end hunger, achieve food security and improved nutrition and promote sustainable agriculture) in South Africa', Jambá: *Journal of Disaster Risk Studies*, ۹(۱), a۳۵۰. <https://doi.org/10.41۰۲/jamba.v9i1.۳۵۰>

- Nikolaoua, E.I., Ierapetritis, D., and Tsagarakis, K.P. ۲۰۱۱. An evaluation of the prospects of green entrepreneurship development using a SWOT analysis. *International Journal of Sustainable Development and World Ecology*, ۱۸(۱): ۱-۱۶.
- Pacheco, D.F., Dean, T.J., and Payne, D.S. ۲۰۱۰. Escaping the green prison: Entrepreneurship and the creation of opportunities for sustainable development. *Journal of Business Venturing*, ۲۵(۵): ۴۶۴-۴۸۰.
- Spence, M., Gherib, J.B.B., and Biwolé, V.O. ۲۰۱۱. Sustainable Entrepreneurship: Is Entrepreneurial Will Enough? A North-South Comparison. *Journal of Business Ethics*, ۹۹(۳): ۳۳۵-۳۶۷.
- Viola Immacolata; Antonella Pontrandolfi; Alberto Manelli (۲۰۱۶): The Employment Crisis and Green Orientation in Agriculture: New Educational Models. *Agriculture and Agricultural Science Procedia*, ۸ (۲۰۱۶) ۵۶۰ - ۵۶۵.
- Yeter Demir Uslu; Yasemin Hancioğlu; Erol Demir (۲۰۱۵). Applicability to Green Entrepreneurship in Turkey: A Situation Analysis. World Conference on Technology, Innovation and Entrepreneurship. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, ۱۹۵ (۲۰۱۵) ۱۲۳۸ - ۱۲۴۵.